

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AQRAR SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İXRAC YÖNÜMLÜ MƏHSUL İSTEHSALININ TƏMİN EDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5311.01 – Müəssisələrin təşkili və idarə olunması

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Zülfiyyə Elman qızı Hacıyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Biznesin təşkili və menecment” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad üzrə elmlər doktoru,
professor

Hüseynov Arif Güləhməd oğlu

Rəsmi opponətlər:

iqtisad üzrə elmlər doktoru,
professor

Gənciyev Gəncəli Əziz oğlu

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Həsənov Pərviz Səməd oğlu

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Həsənov Asif Abuzər oğlu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.22 Dissertasiya şurası

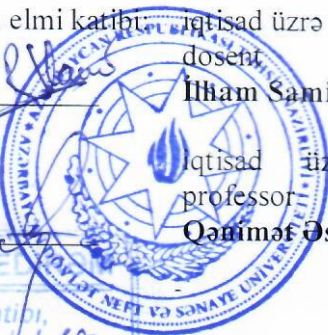
Dissertasiya şurasının sədri:

K. İmanov

AMEA-nın müxbir üzvü i.e.d.,
professor

Qorxmaz Cahangir oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

İlham Samil oğlu Rüstəmov

Elmi seminarın sədri:

iqtisad üzrə elmlər doktoru,
professor

Qənimət Əsəd oğlu Səfərov

İMZANI TƏSDİQ EDİR

ADNSU-nun Elmi katibi,

dosent N.Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müstəqil milli iqtisadiyyatını formalaşdırmaq istəyən hər bir ölkənin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri makroiqtisadi sabitliyini təmin etməkdir. Çünki, makroiqtisadi sabitliyi təmin etmədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkün deyildir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər hansı bir ölkədə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün düzgün iqtisadi strategiyanın seçilməsi zəruridir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi ölkədə fəaliyyət göstərən bütün təsərrüfat subyektlərinin işinin səmərəli təşkilindən xeyli dərəcədə asılıdır. Beynəlxalq təcrübəyə istinad edərək respublikamızda milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün iqtisadi prioritetləri müəyyənləşdirilməli, onların reallaşdırılmasının mövcud imkanlara uyğun üsul, vasitə və mexanizmləri seçilməlidir. Bu zaman iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyəti maddi amillərlə yanaşı, insanların şüur, təfəkkür və düşüncə tərzi, həmçinin ölkədə reallaşdırılan iqtisadi siyasətin xarakterinin mövcud reallıqlara nə dərəcədə cavab verməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin təşkili onların rəqabətqabiliyyətliliyi ilə üzvi şəkildə əlaqəlidir. Təsərrüfat subyektləri, o cümlədən aqrar sənaye müəssisələri rəqabətqabiliyyətli istehsalı təşkil etməyə cəhd etməklə öz ixrac potensialları ilə dünya bazarlarına çıxmağa çalışırlar.

Müasir şəraitdə aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac potensialını inkişaf etdirmək və onu səmərəli reallaşdırmaq üçün ilk olaraq ölkədə iqtisadi inkişafa nail olmaq zəruridir. İxrac potensialı bir çox zəruri amillərin təsiri altında formalaşır ki, bu amillərə resursların səmərəli istifadəsini, elmi-texniki tərəqqini, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafını və digərlərini aid etmək olar. Qeyd etdiyimiz bu amillər ayrı-ayrılıqda hər biri aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac potensialının artırılmasına mühüm dərəcədə təsir göstərir. Aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac potensialından istifadənin səmərəli istiqamətlərini müəyyən etmək üçün bu potensialın düzgün qiymətləndirilməsi tələb olunur.

Həmçinin, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ixrac fəaliyyətinə dövlət dəstəyi sisteminin inkişafı üçün ilkin şərtlərin, o cümlədən, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin modernləşdirilməsinin məqsədəuyğun

olduğu sahələrin müəyyənləşdirməsi də zəruridir. Modernləşmənin istiqamətləri kimi dövlət dəstəyi infrastrukturunun formalaşdırılması vəzifəsinin müəyyənləşdirilməsi, hazırda istifadə olunan alətlərin təkmilləşdirilməsi, xarici ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan yeni dəstək tədbirlərinin və alətlərinin formalaşdırılmasına da xüsusi diqqət tələb olunur.

Azərbaycanda qeyd edilən istiqamətlərdə Dövlət Proqramları da daxil olmaqla bir sıra hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Həmin Dövlət Proqramlarında və hüquqi aktlarda dinamik inkişafa yönəlmiş dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi, emal müəssisələrinin xammal ilə təmin edilməsi və genişləndirilməsi, ölkənin ixrac potensialının artırılması, maliyyələşdirmə mexanizmlərini təkmilləşdirilməsi, aqrar investisiyaların təşviqi yolu ilə ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması, innovasiya yönümlü emal müəssisələrinin yaradılması, aqroparklar arasında inteqrasiya proseslərini genişləndirmək əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı ildə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi haqqında fərman da imzalanmışdır. Sənədə görə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində rəqabətqabiliyyətli sektorların yaradılmasına imkan verəcək əlverişli mühit yaratmaq üçün 9 strateji məqsəd müəyyən edilmişdir. Əsas məqsədlər sırasında rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları və emal sənayesinin istehsal potensialının gücləndirilməsi, kompleks layihələrin həyata keçirilməsi üçün hökumət-tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişafı, kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin ixracını təşviq etmək və dəstəkləmək, ekoloji cəhətdən səmərəli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını qeyd etmək olar. Son məqsəd ölkənin ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq və ixrac potensialının davamlılığını artırmaqdır.

Beləliklə, aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün milli və beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq üçün hüquqi əsasların təkmilləşdirilməsi, ixrac sektoruna dövlət dəstəyinin artırılması və onun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, ixracatçıları maddi resurslarla təmin etmək üçün istehsal xidmətləri sisteminin inkişaf

etdirilməsi, məhsulların istehsalı, tədarükü, emalı, saxlanması və satışı sahəsində inteqrasiya proseslərinin aktivləşdirilməsi, aqrar sənaye məhsullarının ixracı, rasionaı təşkili və istehsal səmərəliliyinin artırılması ilə baęlı məsələlər daxil olmaqla kənd təsərrüfatının inkişafı problemləri üzrə elmi araşdırmaların zəruriliyi artır. Həmçinin, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac vəziyyətinin təhlili, inkişaf amilləri və meyillərinin öyrənilməsi, qabaqcıl xarici təcrübənin tətbiqi ölkənin valyuta gəlirlərinin artırılmasına və aqrar sənaye məhsullarının ixracının səmərəliliyinin artırılması üçün əsas şərtlərdən biri ola bilər və olmalıdır. Bütün bunlar seçilmiş dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını göstərir və bu istiqamətdə elmi tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

Aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının təmin edilməsi problemləri bir sıra xarici ölkə alimlərinin: F.Kene, K.Marks, U. Reffert, S.Linder, R.Vernon, İ. Vostyutçenko, İ.B.Kalaşnikov, V.İ.Novikov, N.Y.Kovalenko, A.İ.Paşenko, L.Abalkin və başqalarının elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır [76, 84, 85, 90, 102, 103]. Respublikamızda aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması problemləri, onların həlli yolları Z.Ə.Səmədzadə, Ə.X.Nuriyev, İ.Ş.Qarayev, A.Ş.Şəkərəliyev, İ.H.Aliyev, S.V.Salahov, M.A.Əhmədov, A.G.Hüseynov, A.A.Nadirov, H.B.Allahverdiyev, G.Ə.Gənciyev, Ə.G.Verdiyev, M.Q.Musayev, İ.D.Abbasov, E.A.Quliyev, İ.H.İbrahimov, V.M.Niftullayev [24, 25, 26, 29, 53, 54, 60, 61, 67, 69] və başqalarının elmi əsərlərində tədqiq edilmişdir.

Yuxarıda sadalanan alimlərin işlərini dərindən qiymətləndirərək qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanın aqrar sənaye müəssisələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, onların idarə edilməsinin və modernləşdirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmləri, aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac yönümlülüyünün artırılması istiqamətləri kifayət qədər, tam şəkildə ayrıca tədqiq edilməmişdir. Məhz bütün bunlar dissertasiya mövzusunun aktuallığına dəlalət etməklə onun mövzusunun müəyyən edilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi aqrar sənaye kompleksinə daxil olan müəssisələr seçilmişdir. Tədqiqatın predmetini aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının təmin edilməsi istiqamətləri, bu məqsədlə dünya təcrübəsinin

öyrənilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalının ölkə iqtisadiyyatına təsiri, ixrac yönümlü məhsul istehsalına dövlət dəstəyinin strateji istiqamətləri və məhsulun rəqabətqabiliyyətinin təmin edilməsi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi iqtisadiyyatın qloballaşdığı müasir şəraitdə aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının təmin edilməsi istiqamətlərinin araşdırılması və tədqiq edilməsidir. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq, tədqiqat işində əsasən aşağıda göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

– aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının nəzəri əsaslarının və onların ixrac potensialının iqtisadi inkişafa təsirinin metodoloji aspektlərinin tədqiq edilməsi;

– aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac imkanlarının artırılması üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;

– sahənin dayanıqlı inkişafında aqrar sənaye müəssisələrinin yeri və rolunun araşdırılması;

– aqrar sənaye müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin və ixrac yönümlü məhsul istehsalının təhlil edilməsi;

– ixrac yönümlü məhsul istehsalının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin tədqiq edilməsi;

– ixrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsi problemlərinin araşdırılması;

– aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalına dövlət dəstəyinin strateji istiqamətlərinin tədqiq edilməsi və bu sahə məhsullarının rəqabətqabiliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində təkliflərin hazırlanması.

Tədqiqat metodları. İşin tədqiqat metodları kimi, qruplaşdırma, müqayisə, sistemli iqtisadi təhlil, inkişaf dinamikası, iqtisadi-riyazi, nisbi və orta kəmiyyətlər və s. üsullarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini xarakterizə edən əsas nəticələrə uyğun olaraq, aşağıdakı müddəalar müdafiyyə çıxarılır:

– ixrac potensialının iqtisadi inkişafa təsirinin metodoloji əsaslarının öyrənilməsi;

–aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac imkanlarının artırılması üzrə beynəlxalq təcrübənin tədqiqi;

–ixrac yönümlü məhsul istehsalının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi;

–aqrar ixrac potensialına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi;

–aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalına dövlət dəstəyinin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

–aqrar ixrac baxımından kənd təsərrüfatı müəssisələrinin məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

–ixrac yönümlü məhsul istehsal müəssisələrin modernləşdirilməsi üzrə təklif və tövsiyələr işlənilmiş, ixrac yönümlü məhsul istehsal müəssisələrə dövlət dəstəyinin verilməsinin əsas strateji istiqamətləri müəyyən edilmiş, onların maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir;

–aqrar sənaye sahəsində ixrac yönümlü məhsul istehsal müəssisələrin davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün müvafiq infrastrukturların – biznes inkubatorlarının, vençur fondlarının, müxtəlif xidmət qurumlarının yaradılması əsaslandırılmışdır;

–aqrar sektorda idarəetmə qərarlarının qəbulunun yaxşılaşdırılması üçün kənd təsərrüfatı klasterlərinin formalaşması və fəaliyyətinin idarə edilməsi modelinin sxemi təklif edilmişdir;

–kənd təsərrüfatının ixrac potensialını qiymətləndirmək üçün, bu göstərici ilə ona təsir edən makroiqtisadi göstəricilər arasında asılılıq alınmış, onun adekvatlığı statistik meyarlarla yoxlanılmış, modelin iqtisadi inteqrasiyası verilmişdir;

–aqrar sənayedə müəssisənin rəqabət strategiyasının prioritetləri, kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün dövlət siyasətinə dair aktivliyin sxemləri təklif edilmişdir;

–aqrar sahənin ixrac yönümlü məhsul istehsal müəssisələrində yüksək innovasiya texnologiyalarının tətbiqinin zəruriliyi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Aqrar iqtisadçı elmi klassiklərin elmi müddəaları, xarici və ölkə iqtisadçı alimlərinin aqrar

sənaye müəssisələrinin ixrac yönümlülüyünün artırılmasına həsr edilmiş elmi tədqiqat işləri və s. təşkil edir. Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarından, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarından, normativ-hüquqi aktlardan, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında aqrar sahibkarlığın inkişafına dair dövlət köməyi proqramlarından istifadə edilmişdir.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddələrindən, elmi əsaslandırılmış nəticə və təkliflərdən istifadə ixrac yönümlü aqrar sənaye müəssisələrinin modernləşdirilməsinə, bununla da onların rəqabət qabiliyyətliliyinin və iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına imkan yaradar. Dissertasiyada irəli sürülən təklif və tövsiyələr aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac yönümlü məhsul istehsalının reallaşdırılmasında, bu sahədə iqtisadi qərarların qəbulunda, habelə elmi tədqiqat işlərində, tədris prosesində və s. istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın mövzusu üzrə 23 elmi əsər AAK tərəfindən tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərdə dərc olunmuşdur. Bunlardan 2-məqalə beynəlxalq indeksləşmə və sitatgətirmə bazasına daxil olan elmi jurnallarda, 17 Beynəlxalq və Respublika səviyyəli konfransalarda məruzələrlə edilmiş və nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş (13198 işarə), I fəsil (94357 işarə), II fəsil (124798 işarə), III fəsil (97319 işarə), nəticə (5938 işarə) və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı olmaqla 178 səhifədən və 245950 işarə sayından ibarətdir

Dissertasiya işinin mündəricatı

GİRİŞ

I FƏSİL. AQRAR SEKTORUN İXRAC POTENSİALININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. Aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının nəzəri əsasları
- 1.2. İxrac potensialının iqtisadi inkişafa təsirinin metodoloji aspektləri
- 1.3. Aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac imkanlarının artırılması üzrə beynəlxalq təcrübə

II FƏSİL. AQRAR SAHƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İXRAC YÖNÜMLÜ MƏHSUL İSTEHSALININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ TƏHLİLİ

- 2.1. Sahənin dayanıqlı inkişafında aqrar sənaye müəssisələrinin yeri və rolu
- 2.2. Aqrar sənaye müəssisələrinin mövcud vəziyyəti və ixrac yönümlü məhsul istehsalının təhlili
- 2.3. İxrac yönümlü məhsul istehsalının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri

III FƏSİL. AQRAR SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İXRAC YÖNÜMLÜ MƏHSUL İSTEHSALININ YÜKSƏLDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

- 3.1. İxrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsi
- 3.2. Aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalına dövlət dəstəyinin strateji istiqamətləri
- 3.3. Məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMİ MÜDDƏALAR

1. İxrac potensialının iqtisadi inkişafa təsirinin metodoloji əsaslarının öyrənilməsi [2, s.63-65; 13, s.25-28].

Qeyd olunmuşdur ki, Aqrar sahənin inkişafı bazar iqtisadiyyatı qanunlarının fəaliyyətinə tabe edilməlidir. Bununla belə, burada bu qanunların istifadə edilməsi müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Öz növbəsində bir sıra fəaliyyətdə olan qanunauyğunluqlar vardır ki, onlar ancaq aqrar sənayedə özünü göstərir. Həmin qanunauyğunluqları aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Əvvəla, aqrar sənayenin vacib xüsusiyyətləri burada aparılan istehsalın üzvi surətdə torpaqlar və təbii mühitdən istifadədən asılıdır. Digər tərəfdən, burada torpaq yerləşdirilmə bazası kimi yox, əvəzolunmaz istehsal vasitəsi rolunda çıxış edir. Aqrar sənayedə istehsalın nəticəsi torpağın keyfiyyəti, onun məhsuldarlığı və yerləşməsindən çox asılıdır. Bunların aqrar sənayenin inkişaf məsələlərinin həll edilməsində nəzərə alınması vacibdir.

İkincisi, regionlar üzrə təbii-iqtisadi şərait böyük müxtəlifliyə malikdir. Həmin regionlar aqrar sənaye müəssisələrinin progressiv inkişafına hərtərəfli şəkildə təsir edir. Odur ki, ölkənin hər bir regionuna uyğun aqrar sənaye müəssisələrinin formalaşdırılması zəruridir.

Üçüncüsü, aqrar sənaye müəssisələrində aparılan bu və ya digər işlərin ritmi və nəticələri, vaxtı, metodları mövcud hava-iqlim şəraitindən olduqca asılıdır.

Dördüncüsü, torpaqlardan istifadə zamanı ölkənin regionları arasında böyük şərait fərqlinin olmasını, hava - iqlim şəraitinin həmin mühitə olan təsirini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. Odur ki, bunların mərkəzləşdirilmiş çevik tənzimlənməsi də zəruridir.

Beşincisi, bəzi aqrar sənaye müəssisələrinin böyük spesifik xüsusiyyəti onun istehsalının mövsümliliyidir. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatında, xüsusən də əkinçilikdə işlər bütün il boyu davam etmir. Bu da işçilərin bütün il boyu özünəməxsus bərabər işlə təmin olunmasına yardım edən əkin və sahələrin seçilməsi tələbini yaradır.

Altıncısı, digər müəssisələrdən fərqli olaraq aqrar sənaye müəssisələrində böyük ölçüdə təkrar istehsal fondu özünün məhsulları

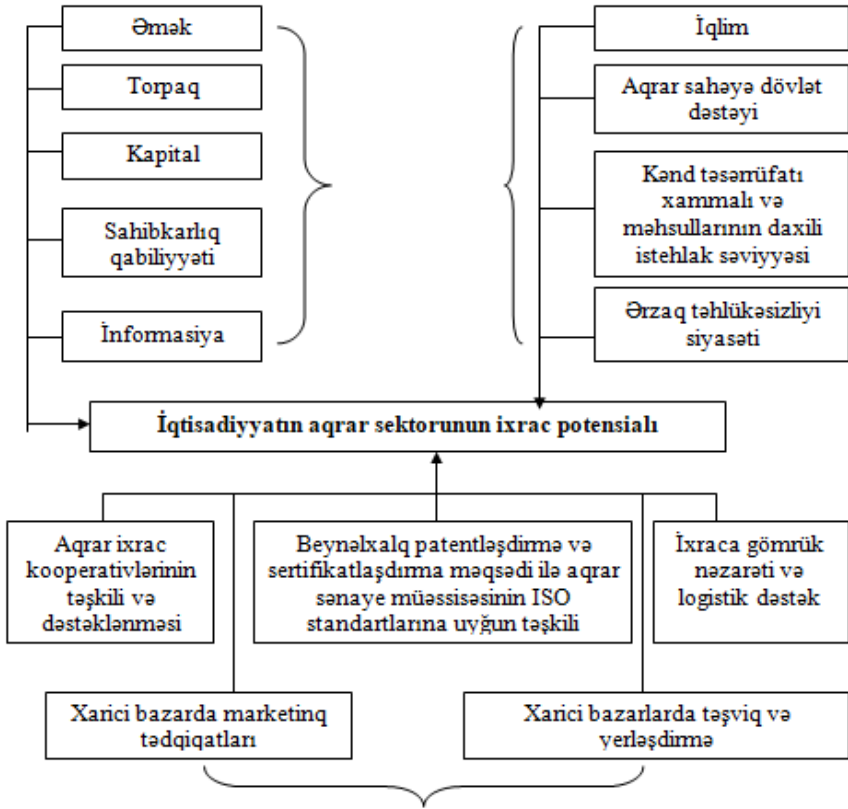
hesabına yaradılır. Bunun məhsulların bölgüsündə nəzərə alınması vacib məsələlərdəndir. Çünki, bu, gələn ilin istehsalı üçün natural fondun yaranmasında vacibdir.

Müasir şəraitdə milli aqrar-ixrac potensialının formalaşdırılmasının başlıca zəminlərindən biri ölkənin aqrar sənaye sektoruna investisiya qoyuluşları və bu sahədə texnoloji inkişaf imkanlarının mövcudluğudur. Bu cəhət keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xüsusi vacibliyi ilə diqqəti cəlb edir. İqtisadiyyatın aqrar sektorunun ixrac potensialının modeli çox amildir və aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər (şəkil 1.).

2. Aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac imkanlarının artırılması üzrə beynəlxalq təcrübənin tədqiqi [3, s.64-68; 12, s.210-214].

Aqrar sahənin ixrac potensialının artırılması ilə bağlı dünya təcrübəsini araşdırarkən beynəlxalq miqyasda həyata keçirilən ölkələrin təsnifat meyarından istifadə etmək məqsədəuyğunluğu əsaslandırılır. Belə ki, əvvəllər kapitalist və sosialist olmaqla 2 qrupa ayrılan dünya ölkələri sosializm dağıldıqdan sonra praktiki olaraq keçid və bazar iqtisadiyyatlı ölkələr kimi fərqləndirilməyə başlandı. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi aqrar sahədə də keçid dövrünə qədəm qoymuşlar. Onlar bu sahədə mövcud bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar olunmasına çalışırlar. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələr isə uzun illərdən bəri sahib olduqları ənənəvi sahələrdən olan aqrar sahəni ancaq bazar prinsipləri əsasında və dövlət himayəçiliyi altında inkişaf etdirilməsinə çalışırlar. Lakin XX əsrdə bu ölkələrin aqrar siyasətində də bir çox dəyişikliklər baş vermiş və II Dünya müharibəsindən sonra bu sahədə tətbiq olunan aktiv proteksionist siyasət Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) 1994-cü il Uruqvay Raundundan sonra zəifləməyə başlamışdır. Bütün bunlarla yanaşı, bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə aqrar siyasət onların inkişaf səviyyələrindən asılı olaraq da müəyyən fərqliliklər göstərir ki, bu da onları inkişaf etmiş ölkələr (İEO) və inkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) şəklində fərqləndirərək tədqiq etməyi zəruri edir. Beləliklə, dünya ölkələrinin aqrar sənaye sahəsindəki təcrübəsini aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədqiq etmək daha məqsədəuyğun hesab olunmalıdır:

1. İnkişaf etmiş ölkələrin aqrar sənaye sahəsi üzrə təcrübəsi.
2. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin aqrar sənaye sahəsi üzrə təcrübəsi.
3. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin aqrar sənaye sahəsi üzrə təcrübəsi.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 1. Aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac potensialını nəzəri baxımdan formalaşdırən və şərtləndirən amillər

I fəslin sonunda isə aqrar sahənin ixrac imkanlarının artırılması təcrübəsini dünya iqtisadiyyatının əsas hissəsini təşkil edən bəzi ölkələrin təmsalında nəzərdən keçirir.

Beləliklə, nəzərdən keçirdiyimiz dünya ölkələrinin aqrar siyasət təcrübəsinə əsaslanaraq ölkəmiz üçün aşağıdakı nəticələri əldə edilir:

– bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahəyə maliyyə dəstəyi sisteminin dövlət tənzimlənməsi, fermerlərin gəlirlərinə, kənd təsərrüfatı istehsalının strukturuna və maliyyə-kredit sektoruna təsir

göstərən müxtəlif alətləri özündə cəmləşdirən kompleks bir mexanizmdir. Eyni zamanda, hər bir fərdi vəziyyətdə aqrar sahənin dövlət tənzimləməsinin miqyası əsasən müəyyən bir ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Nəzərə alınan ölkələrdə kənd təsərrüfatına dövlət maliyyələşdirmə prinsipləri və formaları Azərbaycanın aqrar istehsalına dövlətin maliyyə dəstəyi konsepsiyası hazırlanarkən nəzərə alın bilər;

– aqrar islahatların və bu sahənin ixrac potensialının artırılması ilə bağlı tədbirlərin daha səmərəli nəticələr əldə etməsi üçün inflyasiya, faiz dərəcələri, valyuta kursları, məşğulluq və tədiyyə balansı kimi istqamətlərdə dövlət siyasətini özündə birləşdirən əlverişli makroiqtisadi mühit təmin olunmalıdır;

– aqrar sahənin inkişafında istehsal amilləri, xüsusilə torpaq üzərində səmərəli mülkiyyət münasibətləri qurulmalıdır. Belə ki, torpağın onu becərənlərin əlində olması prinsipinə maksimum əməl edilməsi İEÖ-də bu sahənin inkişafına böyük təsir etmişdir;

– Çin təcrübəsində tətbiq edilən dövlət dəstəyi sistemindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Dəstək formalarından biri Azərbaycanda kənd təsərrüfatı konsaltinqinin inkişafı ola bilər ki, buraya kənd təsərrüfatı işində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində konsaltinq mərkəzlərinin yaradılması, kənd təsərrüfatı sahəsində yeni həll yolları axtaracaq tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması, ölkəmizin kənd təsərrüfatı istehsalında müasir yerli və xarici inkişafın tətbiqi daxil edilir. Bu xidmətlərin Azərbaycan bazarında tələb oluna bilməsi üçün kənd təsərrüfatı istehsalçılarına göstərilən konsaltinq xidmətlərinin ödənişinin subsidiyalasdırılması üçün bir mexanizm hazırlamaq və həyata keçirmək lazımdır;

– İEÖ-ün təcrübəsində geniş istifadə olunan və kifayət qədər müsbət nəticələrə gətirib çıxarmış idxalı əvəz edən və ixracı genişləndirən aqrar məhsulların dəstəklənməsi siyasətindən istifadə edilməlidir;

– Çində tətbiq olunan ikili qiymət mexanizmi siyasətindən bir sıra məhsullar üzrə ölkəmizdə də geniş istifadə edilməlidir;

– bir sıra ölkələrdə maliyyə-kredit resurslarının kifayət qədər məhdudluğundan və daha az risklilik baxımından əsasən sənaye sahələrinə yönəlməsi aqrar sahədə ciddi kredit çatışmazlığı ilə

müşahidə olunur. Lakin bir sıra ölkələr bu sahəni dövlət kredit resursları təmin etməklə müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Odur ki, bu problemə də respublikamızda diqqətlə yanaşılmalıdır;

–bir sıra inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə əlverişli siyasi və hüquqi-institusional mühit formalaşmadığından aqrar siyasətin effektivliyi xeyli aşağı düşmüşdür. İEO-də isə aqrar münasibətləri tənzimləyən mükəmməl qanunvericilik bazası olduğundan bu da onların daha effektiv və demokratik olmasını təmin etmişdir. Odur ki, aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac imkanlarının artırılması üçün ilk olaraq əlverişli siyasi-iqtisadi mühit bərqərar olmalı, aqrar siyasətin normativ-hüquqi bazası formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

–aqrar siyasət ümumiqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla ərzaq, regional inkişaf, resurs, ekoloji və elmi-texniki siyasətlərlə qarşılıqlı əlaqə və vəhdətdə həyata keçirilməlidir. İEO-də yüksək inkişaf etmiş aqrar sahənin mövcudluğu məhz bu sahədə elmi-texniki tərəqqinin geniş vüsət alması ilə birbaşa bağlıdır və bu işlərdə dövlət strukturlarının rolu həlledici olmuşdur;

–aqrar sahə ilə sənaye arasında qarşılıqlı, sağlam və fasiləsiz əlaqələr qurulmalı və hər iki sahənin birgə inkişafı təmin edilməlidir.

Ümumiyyətlə, dünya təsərrüfat sisteminin əsas sahələrindən biri hesab olunan aqrar sahənin əsas vəzifəsi əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını tam və dolğun şəkildə ödəməkdir. Odur ki, inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahənin dayanıqlı və dinamik inkişafına əsas vəzifələrdən biri kimi yanaşırlar.

3. İxrac yönümlü məhsul istehsalının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi [5, s.351-355; 6, s.492-496].

Dissertasiya işində qeyd olunur ki, aqrar sahənin o cümlədən, kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı üç əsas məqsədi özündə birləşdirməlidir. Birinci məqsəd ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aqrar sfera ilə birbaşa əlaqəli olduğundan, bu problemin həllində də məhz aqrar bölmənin işinin yaxşılaşdırılması prioritet istiqamətlərdən biridir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf strategiyasının ikinci əsas məqsədi yoxsulluğun aradan qaldırılması olmalıdır. gələcək, sağlam nəsəl, qloballaşan dünyayla ayaqlaşa bilmək vəd etmir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf strategiyasının üçüncü əsas məqsədi isə ətraf mühitin və təbii ehtiyatların mühafizəsi olmalıdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün təhsilin səviyyəsi artırılmalı, kadrlardan və innovativ texnologiyalardan səmərəli şəkildə istifadə olunmalıdır.

Aqrar sənaye müəssisələrini özündə birləşdirən bir sıra komplekslərə baxılır və onların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri tədqiq edilir.

Müəllif qeyd edir ki, aqrar sahədə geniş təkrar istehsal intensiv və ekstensiv yolla inkişaf edə bilər. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, onun sahələrinin maddi-texniki bazasını, bioloji ehtiyatlarını və istehsalın təşkili formalarını, dəyişdirmədən, yenidən qurmadan istehsal yalnız istehsal sahələrinin genişləndirilməsi amilləri hesabına inkişaf etdirilirsə, buna ekstensiv inkişaf yolu deyilir. İntensiv inkişaf isə kənd təsərrüfatı istehsalın keyfiyyətə təkmilləşdirilməsi, yenidən qurulması, elmin və texnikanın yeni nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi əsasında məhsul istehsalının artmasıdır. İntensivləşmə həm də investisiya qoyuluşunun bir-birinin yanında yerləşən torpaq sahələri arasında bölüşdürülmək əvəzinə eyni bir torpaq sahəsində təmərküzləşməsinə nəzərdə tutur.

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikasında aqrar ixracın əsas məhsul növləri üzrə strukturu

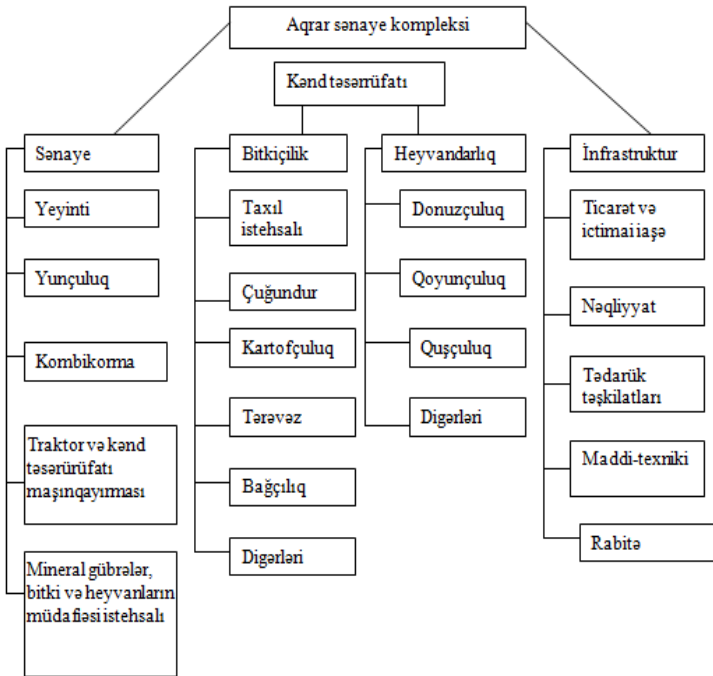
Malların adı	2010		2015		2019		2020	
	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları
Kartof, ton	63977,9	16237,5	36 712,0	20 950,2	61785,2	26851,8	81388,3	33786,2
Təzə tərəvəz, ton	54303,6	25657,1	83 314,3	70 692,0	221195,1	214130,2	218530,3	219968,5
Təzə meyvə, ton	187359,1	112272,6	172981,2	220087,8	336342,0	361362,9	301080,9	349886,2
Çay, ton	8126,3	32987,4	4 287,5	19 501,5	1505,9	9510,3	1357,3	9461,4
Bitki yağları, ton	27934,0	6793,5	23 469,2	55 930,5	8218,7	7399,4	14043,4	12238,3
Maraqarın, digər qida qarışıqları, ton	15568,3	33393,4	27 195,7	47 846,5	3358,5	3606,9	3907,8	4215,1
Şəkər, min ton	203901,3	145947,9	220,8	212087,9	62068,4	26880,1	60643,1	26904,3
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	4734,2	5140,4	2 880,1	3 945,7	6927,8	9190,3	7191,2	8727,8
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	18739,9	16377,8	6 727,2	6 911,0	9870,2	11183,6	11856,3	15779,5
Üzüm şərəbi, min dkl.	223,9	4034,0	194,5	3 794,7	532,3	7339,9	227,3	4038,0
TütÜN, ton	2160,6	5893,9	1 944,4	7 431,8	6488,6	13598,0	4794,1	12081,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2019.

Qeyd olunur ki, həyata keçirilən əsaslı islahatlar və milli iqtisadiyyatda quruculuq işləri kənd təsərrüfatında da dərin struktur dəyişikliklərinə gətirib çıxarmışdır. Bu proseslər aqrar ixracın strukturunda ciddi irəliləyişləri şərtləndirmişdir. Bunu 2015-2018-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının strukturunun dəyişilməsinə dair cədvəl 1-də verilmiş məlumatlardan görmək mümkündür.

Cədvəl 1-in məlumatlarından aydın olduğu kimi milli iqtisadiyyatda quruculuq işləri ilə əlaqədar həyata keçirilmiş tədbirlər aqrar ixracın strukturunda ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Aparılmış təhlillər aqrar ixracın strukturunda baş verən dəyişikliyin əsas istiqamətlərini ayırmağa şərait yaratmışdı.

Sahənin dayanıqlı inkişafında aqrar sənaye kompleksinin xüsusi rolu vardır. Aqrar sənaye kompleksinin sahə strukturunu aşağıdakı şəkil vasitəsilə əks etdirə bilərik (şəkil 2.).

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 2. Aqrar sənaye kompleksinin sahə strukturunu

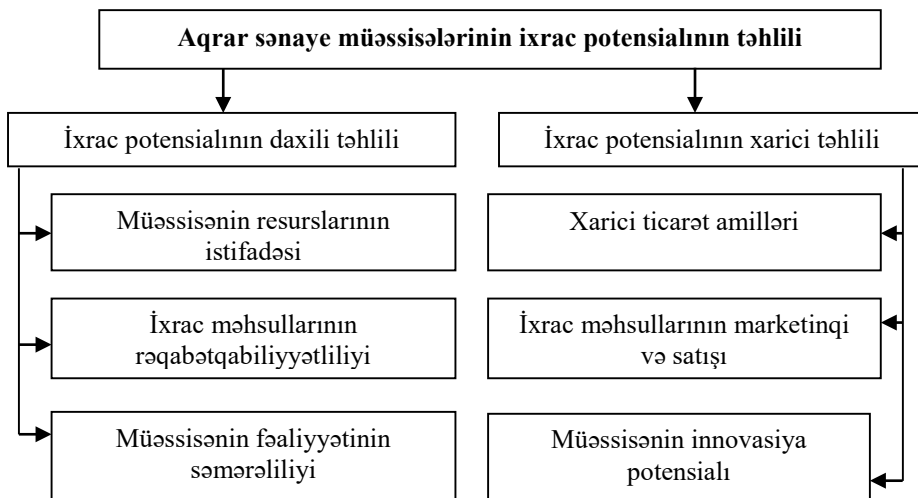

4. Aqrar ixrac potensialına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi [3, s.64-68].

Qeyd olunur ki, aqrar sənaye müəssisəsinin ixrac potensialı iki əsas hissədən ibarətdir: daxili və xarici ixrac potensialı. Müəssisənin daxili ixrac potensialı ixrac məhsullarının istehsalı üçün zəruri olan resursların hamısını əhatə edir. Bunlar təbii, əmək, maddi, maliyyə və informasiya ehtiyatlarıdır. Bununla yanaşı, ixrac fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün müəssisənin bir və ya bir neçə resurs ehtiyatına malik olması kifayət deyil. İstehsal olunan məhsulların rəqabət üstünlüyünü təmin etmək, istehsalın gücləndirilməsi imkanlarını müəyyən etmək üçün bu resursları ustalıqla və səmərəli istifadəsi vacibdir.

Aqrar sənaye müəssisələrinin xarici ixrac potensialı rəqabətqabiliyyətli məhsulların satışına aiddir və müəssisənin marketing, logistika kimi xidmət fəaliyyəti ilə təmin edilir.

Müəssisənin ixrac potensialının təhlili sxemi aşağıdakı şəkildə verilmişdir.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 3. Müəssisənin ixrac potensialının təhlili mərhələləri

Təhlilin nəticələrinə görə, aqrar sənaye müəssisələrinin daxili potensialı kifayət qədər yüksəkdirsə, onda aşağıdakı ardıcılıqla xarici ixrac potensialını təhlil etmək lazımdır.

Birincisi, ixrac potensialının formalaşmasına və istifadəsinə təsir göstərən xarici iqtisadi amilləri təhlil edilir. Bu amillər təbii, iqtisadi, maliyyə, siyasi, hüquqi, elmi, texniki, sosial-mədəni amillərdir.

İkincisi, marketing fəaliyyətini və xarici bazarlarda satışları təhlil etmək lazımdır. İxracın marketing fəaliyyətləri yeni marketing funksiyalarının istifadəsini nəzərdə tutmur.

Üçüncüsü, aqrar sənaye müəssisələrinin innovativ potensialını ixrac potensialının tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmək və onun səviyyəsini daim inkişaf etdirmək vacibdir.

İnnovasiya potensialını təhlil etmək üçün tədqiqat və inkişafa xərclərin səviyyəsini hesablamaq, eləcə də istehsalda elmi və texnoloji tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək imkanlarını təhlil etmək lazımdır.

5. Aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalına dövlət dəstəyinin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi [4, s.554-555; 12, s.210-214].

Qeyd olunur ki, son illər ölkəmizdə aqrar sahibkarlığın inkişafına dair qəbul edilmiş qanunlar, təsdiq olunmuş Dövlət Proqramları bu sahənin inkişafına şərait yaradır və ona marağın yüksəlməsini təmin edir. Aqrar sahibkarlıq formalarının inkişafının müasir mərhələsində onların qarşısında duran başlıca vəzifələr aqrar sahədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, məhsul vahidi üzrə əmək və vəsait sərfinin aşağı salınması, itkilərin qarşısının alınması, istehsal olunan məhsulların və göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, daxili bazarın tələbatına və rəqabətə uyğun məhsulların istehsal olunması, xarici bazarlarla yüksək keyfiyyətlə və standartlara cavab verən məhsulların çıxarılması kimi ciddi məsələlərin həlli durur. Aqrar sahibkarlığın hərtərəfli və səmərəli inkişafını təmin etmək üçün qarşıda duran əsas məsələlərdən biri bu sahənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Respublikamızda kreditlərin alınmasında aqrar sahibkarlıq subyektləri bir çox hallarda çətinliklərlə qarşılaşdıqları üçün aqrar sahibkarlığa dövlət dəstəyi proqramı hazırlanmışdır.

Aqrar sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi mənbələrindən biri onlara göstərilən yardım fondlarıdır. Bu fondlar qeyri-kommersiya təşkilatları olub, aqrar sahibkarlığa dəstək ola biləcək və onun inkişafını təmin edə biləcək layihə, proqram və tədbirləri maliyyələşdirmək məqsədi ilə yaradılır. Bu fondların əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Bazar rəqabəti şəraitində dövlətin köməyi ilə aqrar sahibkarlığın inkişafına yönəldilən məqsədli proqram və layihələri reallaşdırmaq məqsədilə vəsaitlər cəlb edir və onların səmərəli istifadəsini təmin edir.

2. Aqrar sahibkarlığa xidmət göstərən və onun inkişafını təmin edə bilən bazar infrastrukturlarının yaradılmasında iştirak edir.

3. Bazar rəqabəti şəraitində iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərində fəaliyyət göstərmək və sahibkarlıq münasibətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsini təmin edir.

4. Bütün sahibkarlıq strukturlarının innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsini, yeni texnika və texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılmasını, prinsipcə yeni növ və çeşiddə məhsul istehsalını, təmin edir;

5. Qanunvericilik aktlarının tətbiqi və vergilərlə bağlı olan sualların cavablandırılması məqsədilə konsultasiyalar təşkil edir;

6. Bazar rəqabətinin yaranması və güclənməsində, iqtisadiyyatın monopolizasiyasının qarşısının alınmasında, məhsul bazarının təminatında, ekspertiza və müsabiqələrin işlənməsi və həyata keçirilməsində iştirak edir.

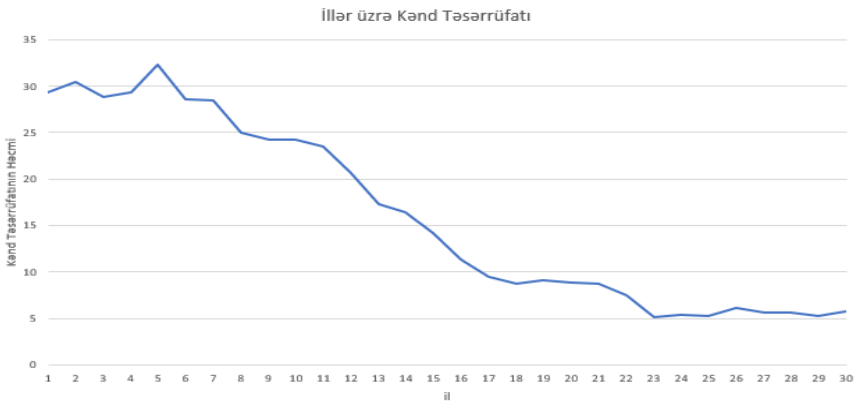
7. Məhsul bazarının təminatında, ekspertiza və müsabiqələrin işlənməsi və həyata keçirilməsində iştirak edir.

Hazırda fəaliyyət göstərən az sayda aqrar sahibkarlığa yardım fondları bir növ kredit təşkilatı funksiyasını da yerini yetirir. Aqrar sahibkarlığa dəstək fondları bu baxımdan güzəştli kreditlər verir, faizsiz borclar təqdim edir, lazım gəldikdə rəqabət mühitini gücləndirmək üçün vergi orqanı, zamin, qarant rolunda da çıxış edə bilirlər.

Aqrar bölməni iqtisadiyyatın başqa sahələrindən fərqləndirən investisiya qoyuluşlarının riskini artıran xüsusiyyətlərdən biri də təbii, ekoloji və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı amillərdən əmələ gələn çətinliklərdir. Aqrar bölmədə təbii xüsusiyyətlər istehsalın həcminə, onun son nəticəsinə, investisiyaların ödənilmə müddətinə bilavasitə təsir

göstərir. Odur ki, aqrar bölmədə investisiya qoyuluşları aparılarkən, onun ödənilmə müddətləri müəyyən edilərkən təbii xüsusiyyətlər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Bu bölmədə həmçinin aqrar ixrac potensialına təsir edən bəzi makroiqtisadi amillərin təsirini dəqiqliklə ölçmək məqsədilə statistik-riyazi modelləmə prosesi tətbiq olunmuşdur. 1990-cı ildən 2019-cu ilə qədər olan dövrdə kənd təsərrüfatının ixracına təsir edən ammillərin xətti reqrasiya modelləmə metodu ilə təsviri verilmişdir.

Qrafik 1. Fiqur X₁: illər üzrə aqrar ixrac (ÜDM-də Pay(%))

Yuxarıdakı qrafikdən görüldüyü üzrə kənd təsərrüfatının ümumi daxili məhsulda payı zamanla azalmışdır. Tədqiqatın bu hissəsində isə kənd təsərrüfatının ixrac potensialına təsir edən əsas faktorların müəyyən edilməsi məqsədilə ilkin qrafik təhlilindən əldə edilən nəticələrə əsaslanaraq bəzi dəyişənlər əlavə olunmaqla xətti reqrasiya modelindən istifadə olunmuşdur.

Modelləmə prosesi zamanı xətti reqrasiya modelinin əsas şərtlərinin ödənilməsi nəzərə alınmışdır.

Modelin ilkin bərabərlik düsturu aşağıdakı kimi verilir:

$$Y_{ixrac} = \beta_0 + \beta_1 X_{a.s} + \beta_2 X_{inv} + \beta_3 X_{inf} + \beta_4 X_{mnf}$$

$$Y_{ixrac} = 120,15 - 7,06 X_{\text{ə.s}} - 0,25 X_{inv+} + 0,002 X_{inf+} + 0,32 X_{mf}$$

Yuxarıdakı modeldə 1990-cı ildən 2019-cu ilə qədər olan dövrdə kənd təsərrüfatının ixracına təsir edən amilərin xətti reqrasiya modelləmə metodu ilə təsviri verilmişdir.

Model spesifikasiyasına daxil edilən əsas faktorlar: işsizlik faizi, əhali sayı, iqtisadiyyata investisiyalar, illik nominal inflyasiya faizi və son olaraq manufakturanın həcmi olmaqla 5 müstəqil dəyişəndən ibarətdir. Asılı dəyişən olaraq isə illik kənd təsərrüfatı ixracının həcmi modelə daxil edilmişdir. Daxil edilən müstəqil dəyişənlərdən inflyasiya xaric digərləri statistik olaraq nəzərə çarpan təsirinin olduğu aşkar edilmişdir ($p\text{-value} < 0.1$). Xətti reqressiya modelinin əsas şərtlərindən biri dəyişənlərdə normal paylanmanın olmasıdır. İlkin formada dəyişənlər normal paylanmaya sahib olmadıqları üçün loqaritmik transformasiya tətbiq edilmiş və dəyişənlər normal paylanmaya gətirilmişdir. Model seçimi kriteriya metriklərinə (Schwarz criterion, Akaike criterion, Hannan-Quinn) əsasən aparılmışdır və ən aşağı dəyərə malik model ən optimal model olaraq seçilmişdir. Modeldə göstərilən “Adjusted R square” dəyişəni deməyə imkan verir ki, model müstəqil dəyişənləri istifadə etməklə asılı dəyişəndə (1_Kend teserrufati Ixracı) olan variyasiyaların 92%-lik hissəsini izah edə bilər.

Qurulan modelin müxtəlif şərtlər altında keçərliyini yoxlamaq məqsədilə model validasiya edilir. Bunun üçün müxtəlif testlərə müraciət olunur. Xətti reqressiya modelində ödənilməsi vacib olan 3 əsas şərt mövcuddur. Bu şərtlərin keçərliyini aşağıdakı testlər vasitəsilə yoxlamaq mümkündür.

1. Xətaların normal paylanması:

Test for normality of residual -

Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 2.74248

with p-value = 0.253792

Yuxarıda göstərilən testin əsas hipotezi xətaların normal paylanmasını nəzərdə tutur. P-value 0.1-dən yuxarı olduğu üçün əsas hipotez rədd edilə bilmir və nəticədə xətaların normal paylanmaya sahib olduğu fərz edilir.

2. Model spesifikasiyasının düzgünlüyünün test edilməsi:

RESET test for specification -

Null hypothesis: specification is adequate

Test statistic: $F(2, 12) = 0.824104$

with p-value = $P(F(2, 12) > 0.824104) = 0.461991$

White's test for heteroskedasticity -

Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: $LM = 4.70546$

with p-value = $P(\text{Chi-square}(10) > 4.70546) = 0.909966$

Modelin Nəticəsi:

Xətti reqressiya modelinin tətbiqi və validasiyasından sonra modelin nəticəsini şərh etmək vacibdir. İlk olaraq mənfi əmsallı dəyişənlərin, ixrac potensialına mənfi, müsbət əmsallı dəyişənlərin isə müsbət təsir etdiyini bildirmək lazımdır. Buradan, manufakturanın həcmnin ixrac potensialına müsbət, əhali sayı və investisiyaların isə ixrac potensialına mənfi təsir etdiyini demək mümkündür və bu təsirlər statistik baxımdan nəzərəçarpandır ($P\text{-value} \leq 0.05$).

İnflyasiya dərəcəsi isə müsbət əmsala malik olsa da, bu təsir statistik baxımdan güclü deyildir ($P\text{-value} \geq 0.1$).

Qeyd edilən model ölkənin aqrar ixrac potensialının qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər.

6. Aqrar ixrac baxımından kənd təsərrüfatı müəssisələrinin məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün prioritet istiqamətlərin müəyyənəşdirilməsi [7, s.201-214; 11, s.264-268; 15, s.59-62].

Qeyd olunur ki, ixrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsi bu sahədə məhsuldarlığın artırılmasına gətirib çıxarır.

İxrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrdə modernizasiya siyasətinin əsas sahə prioritetlərini müəyyən etmək üçün müxtəlif elmi yanaşmalardan istifadə etməklə kənd təsərrüfatı və ərzaq sənaye məhsullarının istehsalı sahəsində rəqabət üstünlüyünə malik və ixrac yönümlü sahələr seçilməsi vacibdir. Bu zaman aşağıdakı prinsiplərin əsas götürülməsi məqsədəuyğundur: dövlət siyasəti, iqtisadi təhlükəsizlik, məşğulluğun artırılması, ərzaq təhlükəsizliyi, innovasiya, ekoloji tarazlıq, regional tarazlıq, geoiqtisadi tarazlıq və s.

İxrac məhsulunun istehsalının dəyər zəncirində mümkün qədər daha çox həlqələrin əhatə edilməsinə nail olunması, xammal və

yarımfabrikatların ixracından daha çox hazır məhsul istehsalına keçidin təmin edilməsi modernizasiya siyasətinin əsas məqsədidir. Dəyər zəncirini aşağı və yuxarı istiqamətlərdə genişləndirmək ixtisaslaşmanın artması, resursların səmərəli istifadəsi və müsbət reputasiya yaranması baxımından mühümdür. Nəticədə isə ixrac məhsullarının rəqabətədavamlılığı arta bilər. Bu zaman əsas vacib şərtlərdən biri biznes modelin seçilməsi sayılır ki, həmin model də ixrac klasteri, kooperasiya və ya “bir kənd bir məhsul” ola bilər.

Aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq belə qənaətə gəlinmişdir ki, məhsuldarlığın artırılması və innovativ inkişafı təmin edilməsi baxımından əlaqəli iqtisadi fəaliyyətlərin coğrafi yaxınlığı mühüm rol oynaya bilər. Bu baxımdan klasterləşmənin rolunu qeyd etmək lazımdır

Mütəxəssislərin fikrincə, klaster müəssisələrinin üstünlüyü onun yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri dəvət etmək və tərəf müqabilləri ilə bazar informasiyasının mübadiləsi imkanlarının olmasındadır. Klasterin tərkibində fəaliyyət göstərən müəssisələrə bu və ya digər layihələrin reallaşdırılması üçün əlaqələrin qurulması daha asan olur. Klaster müəssisələri yüksək innovasiyalılıqları ilə seçilir. Klasterlər bir qayda olaraq, müəssisələrin öz təşəbbüsləri ilə yaradılırlar. Müəssisələri klasterləri yaratmağa sövq edən səbəblərə yüksək səmərəliliyi, yeni biliklərin alınmasını, kooperasiyalaşmanı və s. aid etmək olar.

Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, müəssisənin yeni məhsul istehsal etmək qabiliyyəti gələcək müvəffəqiyyətin əsas amilidir. Lakin, bu qabiliyyət sadəcə olaraq müəssisənin, tədqiqat xidmətlərinə diqqətin artırılması deyildir. Bu müəssisənin idarəetmə aparatının bütün bölmələrinin bacarıqlı inteqrasiyasıdır. Yeni məhsulun yaradılması layihələrinə ənənəvi yanaşma ondan ibarətdir ki, idarəetmə aparatının hər bir xidmət bölməsi, özlərinin məhdud rolunu yerinə yetirilə: mühəndislər yeni məmulatı işləyib hazırlayırlar, istehsalçılar onun istehsalına hazırlanması ilə məşğul olurlar, marketinq və təchizat işçiləri isə məhsulun reallaşması ilə məşğul olurlar. Hər bir belə xidmət sahələrinin işinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üçün məhdud meyarlardan istifadə edilir. Mühəndis layihəsi üçün yeni məmulatın yaxşı işlənilməsi konstruksiyası əsas göstərici hesab olunur. Bu konstruksiya elə olmalıdır ki, mövcud analoji məhsulların konstruksiyalarından üstün olsun. Lakin müasir rəqabət şəraitində yeni məhsulun xarakteristikaları tamamilə başqa

meyarlar əsasında ölçülür. Ən başlıcası həmin məhsulun daha gərəkli olması, istehlakçılar üçün daha çox lazım olmasıdır.

Nəticə olaraq aqrar sahənin ixrac potensialının artırılması baxımından onun modernləşdirilməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi təklif edilmişdir:

– aqrar sektorda elmi və innovasiya proseslərinin koordinasiyasını, nəzarətini, maliyyələşdirilməsini, tətbiq olunmasını və populyarlaşdırılmasını təmin edən ixtisaslaşmış qurumlar kimi kənd təsərrüfatı tədqiqat və innovasiya fondlarının yaradılması;

– dövlət və regional səviyyələrdə kənd təsərrüfatı sektorunda innovativ proseslərin inkişafının stimullaşdırılması;

– məhsul satışı, istehsalçıların və alıcıların maraqlarının qorunması ilə bağlı problemin həlli istiqamətlərindən biri kimi respublika daxilində ticarət-logistika mərkəzləri şəbəkəsinin yaradılması və genişləndirilməsi;

– aqrar sənaye müəssisələrinin, regionun və bütövlükdə dövlətin rəqabət qabiliyyətini artıran yeni idarəetmə texnologiyası kimi klaster yanaşmasının tətbiqi.

– kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün əlverişli iqtisadi və hüquqi şərait təmin edən, istehsalın ardıcıl və davamlı olaraq yaxşılaşdırılmasını təmin edən institusional və hüquqi bazanın formalaşdırılması;

– innovasiyaların ilkin inkişafı riskinin sığortalanması, sürətləndirilmiş amortizasiya köməyi ilə istehsalın texniki cəhətdən yenidən təchiz edilməsi, modernləşdirilməsi və yenilənməsi xərclərini ödəmək, resurs qənaət edən texnologiyalardan istifadə;

– dövlət-özəl tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında aqrar sənaye kompleksinin sahəsinin inkişafına təkan verən dövlət korporasiyasının yaradılması;

– vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi: yeni məhsul növlərinin inkişafı dövrü üçün vergi güzəştlərinin yaradılması;

– kənd təsərrüfatı sektorundakı reproduktiv proseslərin innovativ əsaslarla stimullaşdırılması;

– yerli kənd təsərrüfatı maşınlarının inkişafı, kənd təsərrüfatı istehsalının yeni nəsil texnika və texnologiyalara keçməsinə təmin etmək;

–kənd təsərrüfatı işçilərinə yeni biliklərin çatdırılmasını və yeniliklərin mənimsənilməsini təmin edən vahid regional məlumat, məsləhət və təlim sistemlərinin yaradılması.

Ümumilikdə, aqrar sahədə ixrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsinin aşağıdakılara səbəb olacağı qeyd olunur:

1. Aqrar istehsalın rəqabətqabiliyyətini yüksəldər və ixrac imkanlarını genişləndirər.

2. İxrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsi nəticəsində aqrar sahədə kapitalın məhsuldarlığı artar və daha yüksək ixtisaslı əmək qüvvəsinə tələbat yaradar.

3. Aqrar sahənin təşkilati-idarəetmə mexanizminin inkişafına təkan verir.

4. Aqrar sahəyə xidmət edən infrastrukturların inkişafını təmin edər.

5. Aqrar sahəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırar və s.

Bütün bunlar aqrar sahədə ixrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

7. İxrac yönümlü məhsul istehsal müəssisələrə dövlət dəstəyinin verilməsinin əsas strateji istiqamətləri müəyyən edilmişdir [6, s.492-496; 9, s.79-82].

Fikrimizcə, aqrar sahədə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi və aqrar elmin yenidən təşkili istiqamətində müvafiq tədqiqat institutlarının, eləcə də digər aidiyyəti qurumların fəaliyyətinin səmərəliliyi və effektivliyinin artırılması istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi zəruridir.

Qeyd edək ki, ölkənin aqrar ixrac potensialının artırılması baxımından Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 aprel 2014-cü il tarixli "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" Fərmanı" da mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu Fərmana uyğun olaraq aqrar sahədə aqroparkların yaradılmasına start verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz Sərəncamı ilə hazırlanan "Azərbaycan – 2020:Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası bu sahədə

iqtsadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu konsepsiyada ölkədə bütün sahələrlə yanaşı aqrar sektorda da nail olunması zəruri olan növbəti prioritet məqsədlər müəyyənləşdirilmişdir. Müəyyən edilmiş hədəflərə çatmaq üçün 2014-2017-ci illərdə intensiv metodların prioritetliyi çox böyük ölçüdə təmin olunmuşdur.

İxrac potensialının artırılması baxımından Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin hazırlanması da mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu Strateji Yol Xəritəsində ölkənin kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı ilə bağlı 2020-ci ilədək strateji baxış, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxış əks olunub. Bu da kənd təsərrüfatı sahəsində orta və uzunmüddətli dövr üzrə strateji inkişaf hədəflərinə çatmaq üçün dövlətin ardıcıl mərhələlərlə icra ediləcək aydın yol xəritəsinə malik olmasını ifadə edir. Strateji Yol Xəritəsinin 2016-2020-ci illər ərzində həyata keçirilməsi hesabına 9 strateji hədəfin reallaşdırılması nəzərdə tutulur ki, bu hədəflər də ölkədə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanmaqla, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektorunun formalaşdırılmasına nail olmaq baxımından əlverişli mühitin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu strateji hədəflər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal potensialının dəyər zəncirinin həlqələri üzrə artırılması, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə istehsal vasitələri bazarının inkişafı və müvafiq resurslara, o cümlədən maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılması, ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsi, bazar infrastrukturunun inkişafı və istehsalçıların bazara çıxışının sadələşdirilməsi, kənd təsərrüfatı sahəsində elmi-innovasiya təminatının və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və məsləhət-informasiya xidmətləri sisteminin inkişaf etdirilməsi, təbii ehtiyatlardan dayanıqlı istifadə mexanizmlərinin formalaşdırılması, aqrar sahə üzrə biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi və kənd yerlərində əhalinin rifah halının yüksəldilməsi məsələlərini əhatə edir. Strateji Yol Xəritəsinin reallaşdırılması nəticəsində kənd təsərrüfatının ümumi rəqabətqabiliyyətliliyi yüksələcək, ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı məhsullarının və aqrar emal məhsullarının istehsalı genişlənəcəkdir.

8. Aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac potensialının artırılması baxımından rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi tədbirləri işlənmişdir [1, s.148-150; 2, s.63-65; 8, s.392-394; 10, s.169-172].

Qeyd edilir ki, yeni rəqabət münasibətləri şəraitində aqrar sənaye müəssisələrinin yaradılması daha səmərəli hesab olunur. Belə ki, bu cür müəssisələr digər müəssisələrlə rəqabət aparmağa və vahid informasiya mübadiləsi sistemində iştirak etməyə daha meyilli olur. Eyni zamanda yeni rəqabətin tələblərinə uğurla uyğunlaşmağa və onun əsasında xarici bazarlarda rəqabət münasibətlərinə daxil olmağa şərait yaradır. Rəqabət nəticəsində məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və dünya bazarına rəqabət qabiliyyətli məhsulların ixracına nail olmaq mümkündür. Təcrübə göstərir ki, dünya bazarında innovasiya fəaliyyətinin daha səmərəli mexanizminə sahib olan yeniliklərin reallaşdırılmasının inkişaf etmiş infrastrukturuna malik aqrar sahibkarlıq subyektləri rəqabət mübarizəsində qalib gəlir. Uzunmüddətli perspektivdə rəqabət qabiliyyətliliyi və iqtisadi artımı təmin edən amil kimi innovasiyanın hakim rola malik olması müasir iqtisadiyyatın inkişafının xarakterik cəhəti sayılır.

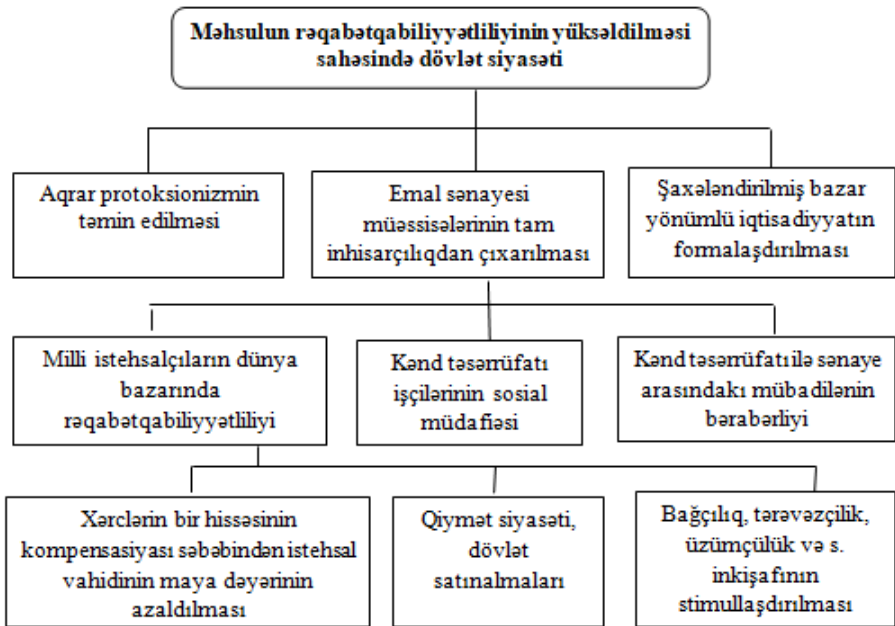
Aqrar sənaye məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri kimi məhz innovasiya siyasətini göstərmək olar. Azərbaycanda həyata keçirilən innovasiya siyasəti dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafın və rəqabətliliyin daha da möhkəmləndirilməsini təmin etmək üçün dünyada mövcud olan ən yeni ideyaların, elmi biliklərin, texnologiya və məhsulların iqtisadiyyatının müxtəlif istehsal sahələrinə, aqrar sənayeyə tətbiq edilməsinə yönəlib.

Dövlət aqrar siyasətinin istiqamətləri aqrar-sənaye kompleksində emal müəssisələrinin inhisarının azaldılmasına, çox strukturlu iqtisadiyyatın inkişafına təkan verilməsinə və kənd təsərrüfatında proteksionizmə yönəldilməlidir (şəkil 4.).

Məlumdur ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri çox vaxt kiçik müəssisələr şəklində fəaliyyət göstərirlər. Bu cür kiçik müəssisələrin çətinlikləri sırasında olan kapital çatışmazlığı bu müəssisələri orta təsərrüfat subyektləri səviyyəsinə qədər yüksəlməyə imkan vermir. İstehsalın səmərəli təşkili əsasında onu inkişaf etdirmək üçün hər zaman kredit alma imkanları olmur. Belə imkan olsa da, banklar kiçik həcmli kreditləri yüksək faiz dərəcələri ilə verirlər. Bu isə orta təsərrüfat

subyektlərini istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinə meyilliyinə mənfi təsir göstərir. Belə olan halda onlar ölkənin təbii sərvətlərdən tam və səmərəli istifadə etməkdə gücsüzdülər.

Kiçik kənd təsərrüfatı müəssisələrinin inkişafı üçün ilk olaraq onların maliyyə təminatı olmalıdır. Dünya təcrübəsinə nəzər saldıqda görürük ki, kiçik kənd təsərrüfatı müəssisələrinin formalaşması və inkişafı üçün lazım olan kapitalın əldə olunması həmişə aktual problemlərdən biri olmuşdur. Hər bir müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin maliyyə vəsaitinin mövcudluğu ilə əlaqəli olduğuna görə hər bir aqrara sahibkarlıq subyektinin əsas məqsədi belə vəsaitlərinin həcmi artırmaqdır. Sahibkar öz fəaliyyətinin formalaşması və inkişafında daxili maliyyə mənbələrilə yanaşı, xarici maliyyə mənbələrindən də istifadə edir.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 4. Kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətiliyinin artırılması üçün dövlət siyasəti tədbirləri

Qeyd edək ki, hal-hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əsas maliyyə mənbəyi kimi dövlət büdcəsindən sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş vəsaitlər çıxış edir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri bu baxımdan önəmlidir. Dövlətin sahibkarlığa köməyi, onun fəaliyyətinə dəstək üçün büdcədən müəyyən məbləğdə vəsaitinin ayrılması olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə yardımları qəbul olunmuş proqramlar çərçivəsində güzəştli kreditlər, subsidiyalar, kompensasiyalar, qrantlar, kreditlərə təminat verilməsi və s. formalarda həyata keçirilir.

Aqrar sahibkarlığın dövlət dəstəyinin strateji istiqamətlərindən və maliyyə mənbələrindən biri kimi vergi güzəştləri çıxış edir.

Ümumiyyətlə, dövlət vergi sistemi vasitəsi ilə investisiya prosesləri arasında əlaqə yaradır. İnvestorları stimullaşdırmaq üçün vergi güzəştləri tətbiq edir. Yqatırılan kapitala nisbətən alınan gəlirdən verginin tutulmamağını təmin edilməsində də vergi güzəştləri mexanizmi mühüm rol oynayır. Bu normalar sahələr üzrə müxtəlif olur. Xüsusilə, qabaqcıl sahələrdə belə normalar maksimal səviyyədə olur. Vergi güzəştləri mexanizminin tətbiqi nəticəsində investisiya prosesinin məsrəfləri azaldılır ki, bu da qoyulan kapitalın gəlirlilik səviyyəsi artırılmasına gətirib çıxarır. Həmçinin, vergi dərəcələrinin azalması hesabına investisiyalaşma mənbələrinin sayı da arta bilər. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, vergi güzəştləri mexanizminin tətbiqi investorları aktiv iqtisadi fəaliyyətə stimullaşdırır. Lakin elə müəssisələr də olur ki, onlar investisiya fəaliyyətinə qoşulmurlar. Bu isə onların gəlirindən tutulan vergilərinin yüksək olması səbəbindən rəqabətqabiliyyətliliyinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

NƏTİCƏ

Dissertasiya işinin nəticələri göstərir ki, Azərbaycanın aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac potensialının artırılması problemlərinin aktualığı həm ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək baxımından, həm də ixrac potensialını müəyyənləşdirmək baxımından artır. İxrac fəaliyyəti satışları təmin etməklə yanaşı beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğun kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını da əhatə edir, xərcləri minimuma endirmək üçün istehsal proseslərinin yaxşılaşdırılmasına təkan

verir və bütövlükdə iqtisadi fəaliyyət iştirakçısının rəqabət qabiliyyətini artırır. Aqrar sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılması ərzaq məhsullarına olan tələbatı ödəməklə yanaşı, bütün aqrar sənaye kompleksinin səmərəli fəaliyyətini təmin edir. Aqrar sənaye kompleksinin gələcək inkişafı onun sahələri modernləşdirilmədən mümkün deyil. Ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi mövcud istehsal potensialının texniki və texnoloji yenilənməsini təmin etmək, texniki və texnoloji yenilikləri iqtisadiyyatda və sosial sahəsinin inkişafında əsas amilə çevirmək, yüksək texnoloji fəaliyyətlərin sürətlə inkişafını, bölgənin elmi, texniki və istehsal potensialının artmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Dissertasiya işində aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının nəzəri əsaslarının və onların ixrac potensialının iqtisadi inkişafa təsirinin metodoloji aspektləri tədqiq edilmiş; aqrar sənaye müəssisələrinin ixrac imkanlarının artırılması üzrə beynəlxalq təcrübə nəzərdən keçirilmiş, ixrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin modernləşdirilməsi problemlərinin araşdırılmış; aqrar sənaye müəssisələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalına dövlət dəstəyinin strateji istiqamətlərinin tədqiq edilməsi və bu sahə məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi istiqamətində təkliflərin hazırlanmışdır. Qeyd etdiyimiz müddəalar üzrə əldə olunan nəticələr daha geniş şəkildə dissertasiya işində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Hacıyeva Z.E. Aqrar ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətləri. // SDU Respublika Elmi konfransının materialları. - 13-14 oktyabr, - Sumqayıt:, - 2016, - 148-150 s.

2. Hacıyeva Z.E. Dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində ixrac potensialının artırılmasının rolu. // Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı elmi- tədqiqat institutunun elmi əsərləri. – Bakı:, - 2016, - s. 63-65.

3. Hacıyeva Z.E. Aqrar sahənin davamlı inkişafına təsir göstərən amillər. // "AZƏRİTTİFAQ" Azərbaycan Kooperasiya Universiteti elmi-praktiki jurnal. – Bakı:, - 2017, - № 3, -s. 64-68.

4. Hacıyeva Z.E. Aqrar sahənin ixrac potensialının artırılması mənbələri. // SDU İqtisadiyyatın davamlı inkişafı problemlər, perspektivlər beynəlxalq elmi konfransın materialları. - 27-28 aprel, - Sumqayıt., - 2016, - s.554 -555.

5. Hacıyeva Z.E. Regionlarda aqrar sahənin idarə edilməsinin sosial-iqtisadi səmərəliliyi. //Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması Heydər Əliyevin əməli idi V Beynəlxalq Elmi konfrans,-Şamaxı :,2017,-s.351-355

6. Hacıyeva Z.E. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi sistemi. // İqtisadi təhlükəsizlik:mövcud vəziyyət və perspektivlər mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları -Sumqayıt., -08-09 iyul 2020,-s.492-496

7. Hacıyeva Z.E. Aqrar sahədə klaster siyasəti və onun üstünlükləri. // Azərbaycan tranzit potensialının iqtisadi inkişafda rolu mövzusunda Respublika Elmi konfransının materialları .-Sumqayıt: , - 22-23 oktyabr, 2020.-s.210-214

8. Hacıyeva Z.E. Regional innovasiya siyasətinin məqsədlərinin seçilməsi meyarları / Z.E.Hacıyeva,İ.B.Əmirov // Regional inkişafın təmin olunmasında innovativ tendensiyalar: Reallıqlar və müasir çağırışlar .Respublika Elmi konfransın materialları, Mingəçevir., -11-12 dekabr, - 2020, -s.392-394

9. Hacıyeva Z.E. // Arar sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafında dövlətin rolu.Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi xəbərlər, cild16,-2020,-s.492-496

10. Hacıyeva Z.E.Regionlarda aqrar sənayenin inkişafı sahəsində dövlətin innovasiya siyasətinin rolu //Bakı Biznes Universitetinin Ümumi milli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98 -ci ildönümünə həsr edilmiş"Qlobal iqtisadi çağırışlar: Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sosial iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları.-Bakı:, -6 may 2021,-s.169-172

11. Hacıyeva Z.E. Regionlarda aqrar klasterlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi // Regional iqtisadiyyat: Müasir aspektlər və aktual məsələlər mövzusunda Respublika Elmi konfransının materialları.-Sumqayıt :, -22-23 aprel, 2021, -s.264-268

12. Hacıyeva Z.E. Milli iqtisadiyyatda aqrar sahibkarlığın rolunun artırılması istiqamətlər // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Universiteti ,Yıldız Texnik Universiteti ,Beynəlxalq konfransın materialları. -Sumqayıt :, - 2021, №10, -s.210-214

13. Гаджиева З.Е. Роль инноваций в интеграции аграрной отрасли в глобальную экономическую среду. // - Украина:, - Экономист, - №6 (380), июнь, 2018, - с. 25-28.

14. Гаджиева З.Е. Социально-экономическая эффективность управления аграрной сферы в регионах Азербайджана. // - РФ: . - г. Челябинск, - 2018 -с.5-10

15. Гаджиева З.Е. Роль инвестиций в развитии малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве.//Актуальные проблемы овеспечения экономической безопасности государства регионов,предприятий, Сборник научных статей IVМеждународной научно- практический конференций,-УГНТУ :, 26 июня 2020,-с.59-62

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 iyun 2022-ci il tarixində saat 14⁰⁰ -da Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəznində fəaliyyət göstərən FD 2.22 Dissetrasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: 16/21 Azadlıq prospekti, Az 1010, Bakı. Azərbaycan

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 25 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: . 05.2022

Kağızın formatı: A5

Həcm: 42823

Tiraj: 100